

Zenel ORHANI
University of Tirana
Tirana/Albania

Valbona MUÇA
"A.Xhuvani, University of Elbasan
Elbasan/Albania

Edlir ORHANI
"A.Xhuvani,, University of Elbasan
Elbasan/Albania

Disa Çështje Themelore të Zhvillimit të Etno-Psikologjisë Shqiptare

Abstrakt

Në qendër të studimit me temë "Çështje themelore të zhvillimit të etno-psikologjisë shqiptare,, vihen probleme që lidhen me zhvillimin e shkencës së etno-psikologjisë në Shqipëri. Për trajtimin e kësaj teme udhëhiqemi nga parimi i historizmit, duke e vlerësuar këtë si kërkesë për të shqyrtuar me objektivitet veçoritë etno-psikologjike të kombit tonë, të cilat, parasëgjithash, janë produkt i kushteve shoqërore e historike dhe që ndryshojnë së bashku me to.

Studimi merr shkas nga zhvillimet e vrullshme që ndodhin në shoqërinë e sotme moderne, nga kërkesa dhe përpjekjet për integrimin e shoqërisë shqiptare, nga nevoja për t'i shqyrtuar veçoritë etno-psikologjike të shqiptarit në kushte të reja historike, duke parë në mënyrë kritike mënyrën si kanë evoluar, cilat janë format dhe risitë e reja të shprehjes së tyre. Çështjet kryesore që trajtohen në këtë temë studimore janë: traditat kulturore të shqiptarëve, funksionet e vetëdijes kombëtare, veçori të temperamentit dhe të karakterit të shqiptarit, krenaria kombëtare, veçori të sjelljes dhe jetës psikike të bashkësisë etnike shqiptare, stereotipet e sjelljes së shqiptarit e të tjera, që e dallojnë atë nga nga popujt e tjerë.

Tema ndërtohet mbi mjaft të dhëna e dokumente të shkruara, duke bërë analiza kritike e reflektive realiste rreth trashëgimisë etno-psikologjike dhe duke patur ambicie për ruajtjen dhe vazhdimësinë e saj në ardhmen. Ajo synon të orientojë drejt, sidomos brezat e rinj, duke përcjellë tek ata mesazhin për të njohur e mësuar më mirë historinë e popullit tonë, kulturën e tij shpirtërore, ruajtjen e origjinalitetit, të dokeve, zakoneve dhe tipareve të veçanta të personalitetit.

Fjalë kyç: *Etno-psikologji; Tradita kulturore; Veçori të Temperamentit dhe të karakterit; Krenari kombëtare; Doke; Stereotipe të sjelljes e të tjera.*

1-Hyrje

Në qendër të studimit me temë “Disa çështje themelore të zhvillimit të etno-psikologjisë shqiptare,, vihen probleme që lidhen me zhvillimin e shkencës së etno-psikologjisë në Shqipëri. Në trajtimin e kësaj teme udhëhiqemi nga parimi i historizmit, duke e vlerësuar këtë si kërkesë për të shqyrtuar me objektivitet veçoritë etno-psikologjike të popullit tonë, të cilat, parasëgjithash, janë produkt i kushteve shoqërore e historike dhe që ndryshojnë së bashku me to.

Studimi merr shkas nga zhvillimet e vrullshme që ndodhin në shoqërinë e sotme moderne, nga kërkesa dhe përpjekjet për integrimin e shoqërisë shqiptare, nga nevoja për t’i shqyrtuar veçoritë etno-psikologjike të shqiptarit në kushtet e reja historike, duke parë në mënyrë kritike mënyrën si kanë evoluar, cilat janë format dhe risitë e reja të shprehjes së tyre. Çështjet që trajtohen në këtë temë studimore lidhen ngushtë me traditat kulturore të shqiptarëve, me funksionin e vetëdijes kombëtare, me veçori të sjelljes dhe jetës psikike të bashkësisë etnike shqiptare, me veçori të temperamentit dhe të karakterit shqiptar e të tjera. Në këtë vështrim, tema synon të përcjellë sidomos tek brezat e rinj mesazhin për të njohur e mësuar më mirë historinë e popullit tonë, kulturën e tij shpirtërore, ruajtjen e origjinalitetit dhe tipareve që e bëjnë atë të veçantë.

Tema ndërtohet mbi mjaft të dhëna e dokumente të shkruara, bën analiza kritike e reflektive realiste rreth cilësive etno-psikologjike të popullit shqiptar dhe synon të zgjojë ambicie më të forta për ruajtjen dhe vazhdimësinë e tyre në ardhmen. Studiuesit tanë të kësaj fushe theksojnë se “historia e zhvillimit të mendimit etno-psikologjik shqiptar mbetet ende e hapur, detyrë e së ardhmes,, (Abdiu, 1939). Tek ne ka pak studime të mirëfillta e thelluara dhe, veçanërisht në kushtet e sotme që përjeton populli ynë, bëhet mëse e nevojshme që të nxiten kërkimet edhe në këtë fushë. Punimi ynë synon të japë një kontribut modest në këtë drejtim, duke bërë një sistemim të disa çështjeve themelore të lidhura me problematikën specifike që paraqet kjo fushë interesante kërkimi.

E vërteta është se çështje të etno-psikologjisë janë ngritur me forcë në periudha të vështira historike që ka kaluar kombi shqiptar. Pikërisht në momente të tilla historike ka lindur nevoja për të evokuar të kaluarën, vlerat dhe cilësitë e veçanta të shqiptarit. Edhe rrethanat e sotme historike që përjeton populli ynë e kërkojnë një gjë të tillë. Për të konkretizuar këtë ide, mjafton të kemi parasysh fakte apo të dhëna të tilla që nxitin mendimin dhe gjykimin tonë rreth çështjeve të etno-psikologjisë shqiptare:

Së pari, përpjekjet e para për trajtimin e çështjeve të etno-psikologjisë së popullit tonë i gjejmë tek veprat e autorëve të vjetër shqiptarë si Gj. Buzuku, M. Barleti, F. Bardhi, P. Bogdani e të tjerë si dhe tek rilindasit tanë. Të gjithë këta, në veprat e tyre letrare apo dhe me karakter historik, vlerësojnë dhe përpiqen të lartësojnë cilësi të tilla të konstitucionit psikik apo shpirtëror të shqiptarit si dashuria për atdheun, ndjenja e gatishmërisë për të sakrifikuar për të, krenaria kombëtare, trimëria, dëshira për të qenë i lirë dhe i pavarur, mençuria apo zgjuarsia e të tjera. Abdyl Frashëri psh. në kohën e tij shkruante se “shqiptarët kanë ruajtur atdheun e tyre, kombësinë

e tyre, gjuhën e tyre dhe zakonet e tyre, duke sprapsur në kohët barbare sulmet e romakëve, të bizantinëve dhe venedikasve. Si mund të lejohet që në këtë shekull të diturisë dhe të qytetërimit një komb kaq trim dhe kaq i lidhur me truallin e tij të sakrifikohet...,, (Akte, 1978, p. 83) Po kështu, jo pa qëllim, rilindasit tanë kanë vënë në dukje, duke argumentuar lashtësinë dhe vitalitetin e popullit shqiptar. Ata theksonin se përbërësit e strukturës psikike të popullit tonë janë të lashtë, ndërsa popujt e vendeve të zhvilluara i kanë humbur me kohë cilësi të tilla. Si reagim ndaj një dukurie të tillë, Pashko Vasa në veprën e tij "Shqypnia dhe shqyptarët,, shprehet se populli shqiptar nuk duhet "të humbasë tipin e tij karakteristik, doket, legjendat dhe gjuhën e vet. Këto janë të vetmet që na lanë trashëgim etërit tanë. Dëshirojmë t'i ruajmë,, (Vasa, 1987). Kjo ishte një dëshirë jo vetëm e tij, por e gjithë shqiptarëve që jetonin brenda apo jashtë vendit të tyre. Në këtë kohë, edhe Zef Jubani, duke iu referuar shqiptarëve të shpërngulur në Itali i vlerëson ata si njerëz me karakter të fortë dhe që "kanë ditë me ruejtë krejt të pa prekura cilësitë morale nga stërgjyshërit, megjithëse të shpërngulur në dhena të tjera, të banueme nga njerëz me doke të tjera, me zakone të tjera dhe me prirje të tjera,, (Zef, 1966). Theksojmë se vlerësime të tilla marrin vlerë aktuale, po të kemi parasysh lëvizjet e mëdha të popullsisë shqiptare në vitet e tranzicionit historik, brenda dhe jashtë vendit.

Së dyti, sot, në kohët moderne, pranohet se shekulli XXI ka nisur të flasë më shumë për shqiptarët, të cilët duhet të ndjekin rrugën paqësore e demokratike të integritimit europian, rrugën e bashkëpunimit, të dialogut, të tolerancës e miqësisë sidomos me popujt e Ballkanit. Nuk duhet harruar se në këto kohë shqiptari, në mjaft raste, ndjehet edhe i fyer dhe i poshtëruar nga fqinjët. Shpesh, i mohohet e kaluara e tij historike, cilësohet si i egër dhe pa kulturë. Madje sot, në kohët e civilizimit modern, vihen re edhe përpjekje nacionaliste apo ksenocentriste për të eliminuar vlera dhe cilësi të popullit tonë, të cilat i gjejmë të gdhendura në veprat e trashëgimisë kulturore apo në simbolet e historisë tonë. I theksojmë këto fakte, pasi në vështrimin tonë etno-psikologjik, nga njera anë, vitet e fundit në psikologjinë e njerëzve tanë, nga pasiguria e jetës dhe disniveli ekonomik vazhdojnë të ngrehin krye mjaft shfaqje të theksuara të intolerancës, ndjenja të armiqësisë, të hakmarrjes dhe të urrejtjes ndaj njeri - tjetrit e të tjera. Të gjitha këto favorizohen nga varfëria ekonomike, nga lëvizjet e pakontrolluara urbane dhe përzjerja e popullsisë, nga dallimet krahinore dhe kulturore, nga probleme të pronësisë ende të pazgjithdhura, nga lufta e ashpër politike dhe polarizimi artificial që i bëhet shoqërisë nga forcat politike, nga dëshira e një shtrese të shoqërisë për pasurim të shpejtë në dëm të pjesës tjetër e të tjera dukuri negative. Pra, procesi integrues ka evidentuar edhe një varg problemesh, mendësish e paragjykime sociale, të cilat evidentohen mjaft qartë në këtë stad të zhvillimit, prandaj është mëse e nevojshme që këto dukuri të bëhen objekt i analizave, pse jo, dhe i qëndrimeve kritike nga studiuesit e specialistët tanë. Nga ana tjetër, procesi integrues i vendit tonë ka hapur vizione të reja në fushën e edukimit demokratik qytetar dhe kërkon zhvillimin e vlerave të reja qytetare për të arritur nivele të përafërta me ato të vendeve të demokracive perëndimore. Një gjë e tillë shtron me forcë detyrën e ngritjes cilësore të punës së strukturave që merren me edukimin qytetar, dikton politika të qarta sociale e kulturore, detyra më specifike për punën e shkollës si institucion i specializuar edukimi e të tjera.

Së treti, integrimi ka krijuar mundësi reale për lëvizjen e lirë të njerëzve tanë. Tani mund të thuhet se edhe për shqiptarët ka mundësi më të mëdha komunikimi, për shkëmbim vlerash, për punësim e shkollim edhe jashtë vendit. Bashkë me këto lëvizje shprehen dhe transmetohen edhe vlera, pse jo edhe antivlera, ndaj të cilave duhen bërë vlerësime e analiza shkencore, por duhen mbajtur edhe qëndrime të matura ndaj dukurive negative. Në këtë drejtim, është e nevojshme të merren edhe një varg masa mbështetëse nga shteti shqiptar për qytetarët tanë, që këta të ndjehen edhe më të sigurtë, të ruajnë dinjitetin dhe krenarinë kombëtare ngado e kudo shkojnë.

2-Disa veçori tipike etno-psikologjike të popullit shqiptar

Zhvillimi i karakterit dhe tipareve të një populli janë të lidhura ngushtë me kushtet historike e gjeografike, me nivelin e zhvillimit ekonomik e kulturor dhe ndryshojnë gjatë etapave të ndryshme të historisë së një populli. Ato kanë luajtur një rol të jashtëzakonshëm në formësimin e dokeve, mënyrave të jetesës, të organizimit shoqëror dhe në formimin e ndërgjegjes kombëtare e të moralit shoqëror, i cili në rrjedhat e historisë ka përcaktuar se ç'është e mirë apo e keqe, ç'është e pranueshme apo e papranueshme në shoqërinë shqiptare, duke krijuar kështu individualitetin, shije origjinale, mendësi, doke, zakone e paragjykime të caktuara. Në këtë kuptim, sipas studiuesve tanë "Historia e jetës dhe e bëmave të Skënderbeut,, jep një kuadër mjaft të gjerë të botës shqiptare. Në të ka të dhëna që kanë të bëjnë me psikologjinë e popullit, sidomos me vetëdijen e lartë patriotike të shqiptarëve, me doket e zakonet, me legjendat e folklorin, me botën dhe jetën e tij shpirtërore,, (Aleks, 1985). Por e veçanta është se, në përgjithësi, në kontekstin shqiptar për shekuj e vite të tëra "ndërgjegja e popullit shqiptar ngre krye kundër idesë së nënshtrimit,,(Akte et al., 1978, p. 67). Prandaj, gjatë procesit historik, për zhvillimin e etnisë dhe për formimin e kombit shqiptar, duhet theksuar se tiparet etno-psikologjike të shqiptarëve në tërësi janë formësuar e zhvilluar nën presione të jashtme sistematike, duke u shoqëruar me reagime e rezistencë popullore për të siguruar vetëkzistencën e mbijetesën si popull. Në këtë vështrim, mendojmë se një rol të rëndësishëm në kultivimin e tipareve etno-psikologjike të popullit tonë kanë luajtur edhe kuvendet e burrave shqiptarë. E veçantë për to ka qenë se respektonin elementet etnografikë, normat etiko-morale që ishin të njohura e të pranuar prej të gjithëve. Ato zhvilloheshin, sipas traditave e dokeve thjesht shqiptare në përputhje me mentalitetin e lashtë, me normat kanunore e sjellje të veçanta shqiptare. Në fakt, kuvendet kanë qenë ndër përbërësit kryesorë të veteqeverisjes sipas zakoneve dokësore shqiptare të ruajtura deri në mesin e shekullit XX. Mënyra se si shqiptarët e asaj kohe komunikonin e merreshin vesh, matura në pleqërimin e problemeve, shoshitja mirë e çështjeve të luftës, respekti për mendimet dhe personalitetin e bashkëbiseduesit, kolegjaliteti në marrjen e vendimeve përfundimtare, gatishmëria për të vepruar në përputhje me to e të tjera, të gjitha këto, flasin edhe për vlera etno-psikologjike që shpreheshin e kultivoheshin brez pas brezi. Ato dëshmojnë për një traditë etno-kulturore të vyer, për një model në organizimin dhe zhvillimin e këtyre kuvendeve në shkallë rajonale e kombëtare. Këto tradita dokësore shqiptare pasqyrohen mjaft qartë dhe me mjeshtëri artistike nga Gjergj Fishta, autori i Lahutës së Malsisë, sidomos në vargjet kushtuar Lidhjes Shqiptare të Prizrenit e plot

tubimeve të tjera të shqiptarëve si dhe në vargjet kushtuar figurës së luftëtarëve shqiptarë. Më poshtë, e ndjemë të nevojshme të përmbledhim dhe të përshkruajmë më konkretisht disa nga veçoritë më tipike etno-psikologjike të popullit tonë, të cilat janë ngulitur thellë në psikologjinë e tij, por duke nënvizuar edhe aspekte të evoluimit të tyre në përshtatje me kushtet dhe rrethanat historike që ndryshojnë.

2.1 Lidhja me tokën

Shqiptarët, si popull autokton, tradicionalisht kanë si tipar kryesor të qenit lidhur fort me tokën, me trojet dhe vendlindjen e tyre. Ata dëshironin të ndjeheshin të lirë dhe të qetë vetëm në tokën e tyre dhe për këtë kanë krijuar plot këngë, legjenda e mite. Në rast rreziku ngriheshin të gjithë me armë në dorë për mbrojtjen e lirisë dhe vatrave apo territoreve, të cilat bëheshin pre e synimeve shoviniste të fqinjëve, duke ruajtur nderin dhe dinjitetin, krenarinë kombëtare dhe shpirtin e mos-nënshtimit përpara të huajit. E vërteta është se shqiptarët e kanë përjetuar dramën e coptimit të trojeve të tyre nga fuqitë e mëdha. Këshu ndodhi psh. në vitin 1913, por pavarësisht nga kjo, etnitë shqiptare që mbetën jashtë kufijeve të tokës mëmë kanë ruajtur me fanatizëm veçoritë karakteristike të shqiptarit dhe dëshira e tyre ka qenë ribashkimi i trojeve tona. Rrethanat janë të tilla që sot po ngrihet më fort kërkesa për të korrigjuar këtë gabim të historisë që kanë bërë fuqitë e mëdha. Aktualisht sot, bashkimi i trojeve dhe etnive shqiptare në një territor të vetëm po bëhet çështje dhe problem që kërkon zgjidhje. Sjellim nëpër mend përpjekjet që bëhen sot në këtë drejtim nga grupime apo forca të ndryshme politike për bashkimin e etnisë dhe trojeve shqiptare.

2.2 Atdhedashuria.

Dashuria për atdheun është një veçori tjetër e shqiptarit. Kjo lidhet ngushtë me kushtet e veçanta gjeografike të trojeve shqiptare. Vetë pozicioni gjeografik i Shqipërisë ofron një territor të larmishëm, me male, fusha, det, burime të pasura mbitorësore e nëntokësore, klimë mesdhetare e të tjera. Por, Shqipëria ka një pozicion gjeo-politik delikat, i cili, nga njera anë, ka pasuruar karakterin e shqiptarit, veçoritë e tij etnike dhe, nga ana tjetër, ky pozicion gjeografik ka qenë i lakmuar nga pushtuesit. Vetë shqiptarët e pëlqejnë natyrën e tyre të bukur, e duan, e mbrojnë dhe kanë sakrifikuar për të. Ata e kanë shprehur dashurinë për atdheun sa herë ai është kërcënuar nga jashtë (Kështu ka ndodhur nga Lashtësia deri në Luftën e Dytë Botërore), i kanë shërbyer atdheut atje ku ai ka pasur nevojë (Kështu ka ndodhur në periudhën e socializmit), përpiqen të ruajnë dinjitetin dhe krenarinë e të qenit shqiptar (Në kushtet e lëvizjes së lirë dhe integritit të sotëm).

2.3 Burrëria e trimëria

Burrëria dhe trimëria janë tipar tjetër i moralit popullor dhe karakterit të shqiptarit. Këto cilësi kanë evoluuar, duke marrë një kuptim më të gjerë. Të jesh burrë apo trim nuk do të thotë vetëm t'i dalësh zot dhe ta mbrosh atdheun me armë në dorë, nëse atij i kanosen rreziqe nga jashtë. Kuptimi tjetër është të jesh njeri i fjalës dhe i veprave, të jesh i mençur, të përdorësh diplomacinë, të jesh këmbëngulës, t'u vësh gjoksin vështirësive dhe jo të fshihesh prej tyre e të tjera. Kështu, duke iu referuar historisë së të parëve, rilindasit tanë synonin të ngjallnin tek bashkëatdhetarët ndjenjat e dashurisë e krenarisë kombëtare dhe i ftonin ata për të treguar guxim e trimëri për

mbrojtjen e trojeve arbërore, ashtu siç kishin treguar të parët tanë ndër shekuj. Pra, në rrjedhën e shekujve, karaktere të tilla etnike, burrërore, të forta trashëgonin dhe kultivonin shqiptarët ndër breza. Ky karakter solid e i papërkur i shqiptarëve me shpirtin luftarak e liridashës, krahas gjuhës shqipe, ka qenë, ndër shekuj një prej atyre faktoreve determinantë të ruajtjes së identitetit të shqiptarëve (Kolë, 2011).

2.4 Qytetërimi dhe besa e shqiptarit

Tek shqiptarët besa konsiderohet si një akt njerëzor, si tregues i mirëkuptimit dhe civilizimit shqiptar. Vlerësime të shumta për këtë cilësi gjejmë në urtësinë popullore, në këngët popullore të trimërisë ku u thuren lavdi trimave, në përralla e proverbat popullore. Besa ishte një premtim i dhënë dhe vepronte fuqishëm edhe pse nuk ishte e shkruar në ndonjë dokument apo traktat të veçantë. Sipas studuesve tanë “Besa në anë të thelbësore pozitive ka luajtur rol si mjet lidhesh shoqërore, krahinore e ndërkrahinore për kapërcimin e grindjeve dhe vllazërimit në luftën për çlirimin kombëtar e shoqëror dhe ka ndikuar në përpunimin e ndërgjegjes kombëtare,, (FESH, 1985).

Historikisht, besa ka qenë testamenti moral i shqiptarëve qysh prej periudhave të hershme mitologjike. Dy baladat më të rëndësishme të folklorit shqiptar, me motivin e murimit dhe motivin e ringjalljes (flijimi për ngritjen e një kalaje dhe ngritja e vëllait nga varri për të kthyer motrën në familje) lidhen me mbajtjen e fjalës së dhënë. Nëse merret në analizë e kaluara e popullit shqiptar, të gjitha momentet kulmore të historisë sonë kombëtare janë shoqëruar me besëlidhje. Ideali kombëtar, bashkimi dhe besa shihen si hallka të pashkëputura të një zinxhiri që lidheshin drejtpërdrejt me atdhetarizmin e popullit tonë dhe me mbijetesën e tij. Kështu ka ndodhur gjatë rezistencës shqiptare në kohën e Skënderbeut për mbrojtjen e trojeve nga pushtuesit osmanë, kështu ndodhi në vitet e Lidhjes së Prizrenit gjatë lëvizjes mbarëkombëtare për liri e shpalljen e shtetit të pavarur shqiptar në Vlorë më 1912 e të tjera. Veç kësaj, shqiptarët e kanë përdorur besën edhe për të eliminuar apo për të pakësuar mjaft dukuri negative të shfaqura në shoqëri si lakmia, hakmarrja, smira, egoizmi e të tjera. Sot, në kohët moderne, ka prirje nënvleftësuese, duke e quajtur besën si cilësi që u takon kohëve të shkuara. Duket se kjo cilësi e shqiptarëve merr prirjen e tolerancës, të mirëkuptimit e dakortësisë e bashkëpunimit.

2.5 Mikpritja

Mikpritja ka qenë dhe është një cilësi tradicionale e shqiptarit. Ajo cilësohet si kodi i nderit tek shqiptarët dhe është e shprehur edhe në Kanun. Për të paraqitur vlerat e nderit e “derës” së tij, shqiptari vendoste që në momentin kur fillonte të ndërtonte shtëpinë. Ai rezervonte vendin më të mirë, Odën e miqve, e cila duhej të plotësonte disa kushte: t’i binte drita e dielli, të ishte e suvatuar, e shtruar, e gdhendur bukur, e pajisur mirë me shtroje. Madje, kafja, sheqeri dhe rakia duhet të ishin të pranishme në çdo kohë në odën e miqve. Miku pritej me të gjitha nderet e me ushqimet më të mira që kishte shtëpia. Shqiptarët e kultivojnë dhe e zbatojnë virytin e mikpritjes, respektimin e sigurimin e mikut që u ka ra në prag, me gatishmërinë për të sakrifikuar gjithçka, pasurinë e deri edhe jetën për të. Shumë të huaj i kanë vlerësuar mikpritjen dhe bujarinë e shqiptarit. Ata kanë lenë dhe mjaft dokumente të shkruara për këtë cilësi, duke i vlerësuar shqiptarët si dashamirës dhe njerëzorë nga vetë natyra, si besnikë, të përzemërt, shumë të sinqertë dhe gjithmonë krenarë

për origjinën e tyre. Kështu psh. në veprën “Shqipëria e lashtë”, Ugolini L. shkruan: “Shqiptari pret mysafirë me shumë kënaqësi. Edhe kur është i varfër, ai mirëpret në mënyrë shumë dinjitoze dhe të përzemërt udhëtarin e panjohur që troket në portën e tij”, (Ugolini, 2009). Me këtë cilësi karakteristike shqiptari shpreh shpirtin e një qenie njerëzore të civilizuar dhe karakterin e tij human, që shkon përshtat me vlerat e shoqërisë së sotme moderne, prandaj vlerësohet shumë nga të huajt që vizitojnë Shqipërinë e sotme.

2.6 Toleranca fetare

Edhe pse rrethanat historike i kanë ndarë shqiptarët në fe të ndryshme, ata kanë kultivuar tolerancën fetare midis tyre, duke e kthyer këtë në një cilësi që i bën disi të veçantë nga kombet e tjera. Shqipëria është ndoshta i vetmi vend ku kanë jetuar e jetojnë 3-4 grupime të mëdha të komuniteteve fetare: myslimanë 60-70%, katolikë 10%, ortodoksë 20% si dhe bektashinjtë. Shembuj të shumtë tregojnë e ilustrojnë harmoninë fetare të shqiptarëve dhe besimeve të tyre. Shqiptarët festat fetare i bëjnë së bashku, brenda dhe jashtë familjes, duke qenë në harmoni me njeri tjetrin. Sipas studiuesve tanë, megjithëse jemi një popullsi me afro 70% myslimanë, kjo nuk

është tradicionalisht origjinale, pasi kujtesa e largët fetare shqiptare është kristianizmi, i cili ruhet ende në kujtesën e popullit. “Shqiptari, qoftë katolik, ortodoks ose mysliman e urren si sundimin turk, ashtu edhe çdo sundim tjetër të huaj. Ashtu si nuk jemi dhe nuk duam të jemi turq, ashtu e kundërshtojmë me të gjitha forcat tona cilindo që do të na bënte sllavë ose austriakë a grekë. Ne duam të jemi vetëm shqipëtarë”, (Akte et al., 1978, p. 21,23). Pra, historikisht, ndarja e shqiptarëve në fe të ndryshme ka qenë strategji përçarëse e pushtuesve, pasi duke i përçarë, mund t'i sundoje më mirë shqiptarët. Toleranca fetare si cilësi e shqiptarit është konkretizuar në momente të vështira, kur shqiptarët janë bashkuar pa dallim feje, krahine apo ideje. Në këtë vështrim, feja e shqiptarit ka qenë dhe është shqiptaria.

2.7 Ndhimja shoqërore e solidaritetit

Shqiptarët kanë patur dhe e ruajnë prirjen e të gjendurit pranë njeri tjetrit, duke marrë pjesë në gëzime e sidomos në hidhërimë. Kjo cilësi është trashëguar ndër breza dhe ka vlerë, pasi shërben si një mbështetje psikologjike sidomos për atë derë që i ka ndodhur fatkeqësia. Ky mentalitet gjen shprehjen e tij në thënien “dasma e morti nuk kalohen pa miq e pa shokë”. Pra, në vetvete, një cilësi e tillë është shprehje e humanizimit, e solidaritetit dhe afekSIONIT njerëzor. Kjo cilësi e shqiptarit bie në sy edhe në mjaft situata të tjera kur njerëzit përjetojnë ceremoni e rite zakonore të gëzueshme apo kur dëmtohen nga fatkeqësi të ndryshme natyrore.

2.8 Përsëhendetjet, betimet, urimet, falenderimet dhe mallkimet.

Në konstitucionin shpirtëror e psikik të shqiptarit zënë vend edhe një larmi përsëhendetjesh, betimesh, urime, falenderime dhe mallkime të ndryshme, të cilat janë disi të veçanta. Të gjitha këto bëjnë pjesë në mënyrat stereotipe të sjelljes dhe të qëndrimeve që mbajnë shqiptarët, jo vetëm ndaj bëmave e sjelljes së njerëzve të njohur, por edhe ndaj të panjohurve. Ato, duke shënuar cilësi karakteristike të tij, shprehin mbështetje, gatishmëri, sinqeritet, vetshpreje, siguri, anagazhim, miratim,

dakortësi apo jodakortësi si dhe marrje përgjegjësie. Le të përmendim disa prej tyre:

- Përsëritjet e tilla si: Tungjatjeta, Mbetsh me shëndet, Qofsh mirë, A je burrë, Si u gdhive,
- Si u ngryse e të tjera janë shumë interesante, njerëzore dhe të bukura.
- Betimet kanë forma të tilla si psh. “Për këtë qiell e për këtë dhe!”, “Pashë një a’t diell!”, “Më djegtë e më përvëltoftë!”, “Për a’t diell që është lodh!”, “ Për Tomorr!”, “ Për flamur!” etj.
- Urimet, falenderimet dhe mallkimet e shqiptarit që janë disi të veçanta. Letë përmendim disa

prej tyre: “Qofshi faqe-bardhë!”, “Qofsh i nderuar!”, “U trashëgoftsi!”, “U bëftë katund!” (thuhet kur lind djalë). Për një derë pa dinjitet thuhet “Ju mbylltë dera!”, “Ju shoftë zjarri në vatër!”, “Mos pafsh ditë të bardhë me sy!,,. Në Myzeqe “Mbeç pa grua në pleqëri, pa gunë në dimër, pa dhallë në verë!”.

Pra, të gjitha këto fjalë e shprehje janë me ngarkesë emocionale janë pjesë e jetës dhe komunikimit të përditshëm, shprehin përmbajtje të caktuara, krijojnë atmosferë miqësore, mbështetje e ngrohtësi shoqërore, përjetime estetike e të tjera.

3-Konkluzione

- Etno-psikologjia shqiptare është shkencë e re, por mendimi etno-psikologjik shqiptar është i lashtë dhe mjaft i pasur. Nuk janë bërë përpjekje serioze për ta sistemuar dhe për ta studiuar në prizmin historik. Atë ne e gjejmë kryesisht në vepra të figurave të shquara të kombit shqiptar, në
- veprat letrare të krijuesve tanë, si dhe në vlerësime që bëjnë personalitete të huaja, të cilët kanë vizituar Shqipërinë para çlirimit dhe më vonë.
- Hapat e para për përshkrimin e veçorive etno-psikologjike të popullit tonë i gjejmë tek veprat e autorëve të vjetër shqiptarë si Gj. Buzuku, M. Barleti, F. Bardhi, P. Bogdani e të tjerë. Këta vlerësojnë dhe lartësojnë mjaft cilësi të konstitucionit psikik apo shpirtëror të shqiptarit si dashuria për atdheun, ndjenja e gatishmërisë për të sakrifikuar për të, krenaria kombëtare, trimëria, dëshira për të qenë i lirë dhe i pavarur, mençuria apo zgjuarsia e të tjera.
- Në periudhën e Rilindjes sonë Kombëtare rilindasit tanë kanë vënë në dukje dhe kanë argumentuar lashtësinë dhe vitalitetin e popullit shqiptar. Në kohën e tyre ata theksonin se përbërësit e strukturës psikike të popullit shqiptar janë të lashtë dhe bënin thirrje për t’i ruajtur ato, ndërkohë që disa popuj të vendeve të zhvilluara i kishin humbur me kohë cilësi të tilla. (Kujtojmë këtu kontributin e Z. Jubani, J. De Rada, P. Vasa, N. Frashëri. Më pas, në vitet e Pavarësisë L. Gurakuqi, N. Mjeda, F. Noli, A. Xhuvani e të tjerë).
- Në stadin e sotëm të zhvillimit vihen re prirje që synojnë zbehjen dhe shpërftyrimin e mjaft cilësive të vyera që kanë karakterizuar shqiptarin në shekuj. Në këtë stad të zhvillimit dhe të demokracisë në realitetin shqiptar, në komunikimet midis njerëzve, në marrëdhëniet familjare dhe ato shoqërore, në debatet publike e të tjera vihen re shfaqje të arrogancës, mosrespektim i mendimeve të tjetrit, mungesë e theksuar tolerance, nivel i ulët socializimi.
- Në kohët moderne vihen re edhe përpjekje nacionaliste apo ksenocentriste për të eliminuar vlera dhe cilësi të popullit tonë, të cilat janë gdhendur në

veprat e trashëgimisë kulturore apo në simbolet e historisë tonë. Sot besa, nderi e burrëria po quhen si cilësi të vjetëruara dhe si tregues të prapambetjes shoqërore” (!). Veç kësaj, në kohët moderne vihen re edhe lëvizje apo emigrime të popullsisë shqiptare, shprehen edhe vlera apo antivlera, ndaj të cilave duhen mbajtur qëndrime e duhen bërë analiza shkencore.

- Është mëse e nevojshme të mësohet më mirë historia e popullit tonë, të transmetohet më shumë informacion për kulturën shpirtërore, për vlerat kombëtare që kemi si popull. Në këtë nismë duhet të marrin pjesë dhe të anagazhohen forca të tilla intelektuale si sociologë, etnologë, politologë, shkrimtarë e studiues të tjerë të fushave të albanologjisë.
- Duke goditur me fakte dukuritë negative që vihen re në shoqërinë e sotme, është e nevojshme që shkolla, institucionet e tjera edukative në Shqipëri e në trojet shqiptare, të këmbëngulin për t’u mësuar të rinjve qytetërimin shqiptar, vlerat pozitive të etno-psikologjisë tonë shekullore, të cilat janë ruajtur e transmetohen brez pas brezi.

Referenca

Abdiu, N. Kontribute themelore në historinë e mendimit psikologjik shqiptar (deri më 1939), faqe 140.

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912, Tiranë, 1978, faqe 21,23.

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912, Tiranë, 1978, Memorandumi i Lidhjes Shqiptare dërguar Fuqive nënshruese të Traktatit të Berlinit, dokumenti 43, faqe 83.

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912, Tiranë, 1978, Memorandumi i 22 tetorit 1878, dokumenti 32, faqe 67.

Buda Aleks. Historia e jetës dhe bëmave të Skënderbeut,, FESH, Tiranë, 1985, faqe 375.

FESH. Zëri "Besa,, Tiranë 1985, faqe 80.

Jubani Zef. Kundrime mbi gjendjen morale e mbi kulturën intelektuale të popullit shqiptar, Vepra të zgjedhura, Tiranë, 1966, faqe 83-84.

Pashko Vasa. Shqypnia dhe shqyptarët, Vepra letrare 1, Tiranë 1987, faqe 133.

Tahiri Kolë. Dukuri etno-psikologjike në Lahutën e Malësisë të Gjergj Fishtës (III), 2011, faqe.

Ugolini L. Shqipëria e lashtë, Tiranë, 2009, faqe 16,17.